

Сторінки історії

УДК 636:614(092)
«19/20»(043.3)
© 2023

**ПРОФЕСОР А.К. СКОРОХОДЬКО —
ОРГАНІЗАТОР ВИЩОЇ
ВЕТЕРИНАРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ,
РОЗРОБНИК ТЕОРЕТИЧНИХ
І МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД
ЗООГІЄНИ**

І.С. Бородай

*доктор історичних наук, професор
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН
вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, Україна
e-mail: irinaboroday@ukr.net;
ORCID: 0000-0001-6639-9200*

Надійшла 15.03.2023

Мета. Висвітлити наукові здобутки доктора ветеринарних наук, професора А.К. Скороходька в галузі гігієни сільськогосподарських тварин. **Методи.** Загальнонаукові, міждисциплінарні та історичні. Під час дослідження та систематизації наукової спадщини вченого використано методи джерелознавчого та архівознавчого аналізів. Для вивчення його біографії застосовано біографічний метод, при проведенні історико-біографічних студій — традиційний. **Результати.** Розкрито основні чинники формування наукового світогляду А.К. Скороходька та становлення пріоритетних напрямів його творчої діяльності. Охарактеризовано теоретичний і практичний внесок в організацію дослідної справи в тваринництві та вищій фаховій освіти в Україні. Здійснено аналіз наукової спадщини А.К. Скороходька, показано використання його окремих наукових розробок на сучасному етапі розвитку тваринництва. **Висновки.** Основні напрями наукової діяльності вченого: вивчення впливу мікрокліматичних факторів на ріст і розвиток сільськогосподарських тварин, розроблення фізіолого-гігієнічних норм вирощування молодняку та гігієнічних вимог до тваринницьких приміщень, основ гігієни годівлі та оцінки якості корму, способів санітарно-гігієнічної оцінки зовнішнього середовища. Доведено пріоритет професора А.К. Скороходька в розробленні методу холодного вирощування молодняку, розширенні спектра природної кормової бази тваринництва. Ученим вперше досліджено і впроваджено в регіональному масштабі вживання сполук заліза для зменшення смертності поросят. Актуалізовано вивчення впливу факторів зовнішнього середовища на фізіологічний стан і реактивність організму тварин, природної радіоактивності органів різних видів тварин,

механізму терморегуляції і теплообміну за різних умов їх утримання, специфіки перебігу фізіологічних процесів у високопродуктивних корів.

Ключові слова: історія сільськогосподарської дослідної справи, тваринництво, зоотехнічна наука, ветеринарна медицина, гігієна сільськогосподарських тварин.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202306-10>

Фундаментом сталого розвитку галузі тваринництва в Україні є наукові здобутки вітчизняних учених у галузі зооінженерії та ветеринарної медицини, які забезпечують розв'язання багатьох нагальних проблем сучасності, пов'язаних із продовольчою безпекою та поліпшенням якості харчування, що є запорукою здоров'я нації. За інтенсивної репродукції високопродуктивних стад худоби та забезпечення раціональної експлуатації тварин важливу роль відіграє зоогієна, магістральні завдання якої полягають у розробленні санітарно-гігієнічних основ їх вирощування, утримання й годівлі; одержанні продукції з високими дієтичними властивостями; пошуку ефективних способів зниження екологічного тиску на довкілля об'єктами тваринницької галузі.

Одним із розробників концептуальних теоретичних і методологічних основ зоогієни був доктор ветеринарних наук, професор Антон Каленикович Скороходько, який встановив закономірності фізіології, терморегуляції і теплообміну в сільськогосподарських тварин за різних умов утримання; особливості газообміну й теплопродуктивності у високопродуктивних корів, зумовлені різним рівнем годівлі й утримання. Він доклав зусиль до поширення вищої фахової освіти та галузевого дослідництва, результатом чого стало створення перших на Україні кафедри та лабораторії зоогієни, а також науково-освітнього центру з гігієни сільськогосподарських тварин. Ініціював системні зоогієнічні дослідження та підготував перші наукові методики викладання курсу гігієни сільськогосподарських тварин, опублікував перший підручник українською мовою із зоогієни для сільськогосподарських закладів вищої освіти.

Педагогічну та громадську діяльність А.К. Скороходька, його наукову спадщину висвітлено в наукових публікаціях дослідників історії української науки [1–3]. Показано

роль ученого в становленні науково-освітнього центру з гігієни сільськогосподарських тварин, обґрунтовано пріоритетність його досліджень із холодного вирощування молодняку [4–6]. У наукових працях [7–9] узагальнено внесок дослідника в становлення й розвиток вітчизняної зоогієни, організацію галузевого дослідницького процесу.

У березні 2023р. наукова спільнота України відзначила 140 років від дня народження професора А.К. Скороходька, що спонукає до нових розвідок його творчого здобутку.

Мета досліджень — висвітлити основні віхи життєвого і творчого шляху А.К. Скороходька, його роль у становленні зоогієни як дисциплінарної науки в системі вищої фахової освіти та складової сільськогосподарської дослідної справи, узагальнити пріоритетні складові наукового доробку, акцентувавши увагу на найважливіших напрацюваннях для потреб сучасного тваринництва.

Методи досліджень. Застосовували загальнонаукові, міждисциплінарні, історичні, методи наукового пізнання (аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, узагальнення), що ґрунтуються на загальнонаукових принципах історичної достовірності, об'єктивності, системності та комплексності. Не меншої уваги приділяли методам джерелознавчого та архівознавчого аналізів при вивченні та систематизації наукової спадщини вченого, а також біографічному методу.

Результати досліджень. Антон Каленикович Скороходько народився 1 березня 1883 р. в м. Каневі Київської губернії в сім'ї міщанина. Вступив до Уманського землеробського училища (нині Уманський національний університет садівництва), однак, уже на 2-му році навчання був відрахований за революційну пропаганду. У 1904 р. він закінчив Маріїнське землеробське училище в саратовській губернії (нині саратовський

сільськогосподарський технікум) і цього самого року вступив до Харківського ветеринарного інституту (нині Харківська державна зооветеринарна академія), який закінчив у 1909 р. з відзнакою. Працював ветеринарним лікарем спочатку при пetersбурзькому губернському (6 міс.), потім при елизаветградському повітовому земствах (3 роки). Провів низку актуальних досліджень, результати яких виклав у своїх перших наукових працях: «Стан тваринництва в Єлизаветградському повіті» (1910), «Економічна збитковість ящура» (1911), «До питання про організацію зоотехнічної роботи» (1913) [7].

У 1914 р. А.К. Скороходька мобілізували в армію, де він прослужив до 1918 р. ветеринарним лікарем обозу, навчальної кузні, кінного запасу, фронтового ветеринарного лазарету, у комісії з прийому та обліку коней. Після демобілізації обіймав посаду головного епізоотолога та завідувача ветеринарним управлінням Київського губернського земельного відділу. У 1919–1920 рр. завідував відділом страхування худоби при Українському кооперативному страховому союзі. На основі статистичних матеріалів вивчив стан страхування тварин в Україні, підготував низку статей за цією тематикою, які були надруковані в журналі «Вісник кооперативного страхування». Розробив план, схему та правила кооперативного страхування худоби, читав лекції на страхових курсах [7].

У 1922 р. А.К. Скороходько закінчив магістратуру при сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту (КПІ, нині Національний університет біоресурсів і природокористування України). Після захисту магістерської роботи «Вплив температури корму на живу масу свиней» отримав ступінь магістра ветеринарних наук. Слід зазначити, що вчений відіграв важливу роль у реорганізації КПІ, створенні на його базі ветеринарного факультету, а згодом Київського ветеринарно-зоогієнічного інституту (КВЗІ, нині Національний університет біоресурсів і природокористування України). Він також був засновником і завідувачем першої в Україні кафедри зоогієни, відкритої в цьому інституті (1922 р.). З огляду на наукові здобутки

А.К. Скороходька призначили деканом ветеринарного факультету. Упродовж 1924–1926 рр. він виконував обов'язки ректора КВЗІ [10].

Значним досягненням ученого була організація в 1928 р. за наказом Наркомзему (НКЗ) УСРР першої в Україні лабораторії гієни сільськогосподарських тварин при Київській дослідній станції тваринництва «Терезине» (КДСТ «Терезине», нині Інститут розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця НААН). Разом з асистентом І.І. Невжинським Антон Каленикович провів перші досліді з вивчення ефективності холодного методу вирощування молодняку. Довів, що молодняк, вирощений у цей спосіб, вирізнявся вищими середньодобовими приростами і нижчою (у середньому на 36,2%) собівартістю отриманої продукції [9].

Професора А.К. Скороходька було обрано членом Сільськогосподарського наукового комітету України та Науково-консультаційної ради при НКЗ УСРР як його правонаступниці, де він очолив ветеринарну секцію. Водночас він був головою Ветеринарної секції Київського крайового державного видавництва, членом Ветеринарної вченої ради Наркомзему УСРР, ради Київського крайового сільськогосподарського музею та членом Науково-технічної ради. Доповідаючи 4–7 квітня 1928 р. на I сесії Науково-консультаційної ради при НКЗ УСРР, він представив детальний аналіз динаміки зростання (зниження) поголів'я худоби в Україні за 1913–1927 рр., поширюваності інфекційних захворювань і статистику загибелі тварин. Учений ініціював підготовку «Ветеринарного poradника для селян» (1927) та «Популярної ветеринарної енциклопедії» (1930), був членом редакційної комісії з науково-тематичних часописів і збірників, в яких популяризувались актуальні наукові розробки в галузях ветеринарії та зоогієни [8].

Слід зазначити, що діяльність А.К. Скороходька припала на драматичні 20–30-ті роки минулого сторіччя, коли становище інтелігента в тоталітарному суспільстві сталінського режиму було неоднозначним. Частина нової інтелігенції інтегрувалася в систему, інша, більша частина, стала

об'єктом політичного терору, фізичних і моральних репресій. Їх жертвами були насамперед педагоги різних категорій, зокрема професори. Під жорна державної машини потрапив і А.К. Скороходько, якого в 1929 р. звинуватили в належності до таємної організації «Спілка визволення України», позбавили прав і вислали до м. архангельська [8].

Хоча вченого й позбавили прав, але дозволили працювати за фахом, оскільки відчувалася гостра потреба у фахівцях-ветеринарах. Того часу на півночі, зокрема в басейні річок Північна Двіна, Сухота та інших, створювалася нова інфраструктура. Під наглядом армії конвоїрів працювали тисячі політичних в'язнів. Програма освоєння нових земель передбачала й створення тваринницьких господарств як виробників продукції споживання для місцевого контингенту, чисельність якого стрімко зростала. Створювалися великі, на тисячі голів, тваринницькі радгоспи. Висока концентрація тварин на обмежених територіях без запровадження спеціальних ветеринарно-санітарних заходів загрожувала здоров'ю тварин і могла спричинити поширення низки захворювань, спільних для тварин і для людей — так званих антропозоонозів. Крім того, політики готували країну до проведення широкомасштабної колективізації, тому А.К. Скороходько продовжував напружено працювати. У 1930 р. вийшла друком його фундаментальна праця «Гігієна тварини». Це був перший підручник українською мовою, рекомендований для сільськогосподарських ЗВО, у подальшому його 4 рази перевидували, а в 50-ті роки минулого століття перекладали кількома мовами країн Європи та Азії [11]. А.К. Скороходько, розробивши методичні основи викладання першого курсу зоогігієни та ініціювавши створення перших навчальних і дослідних структур на цій ниві, став фактично її фундатором. У 1930 р. союзний уряд ухвалив постанову про введення до навчальних планів ветеринарних і зоотехнічних інститутів та факультетів самостійного курсу гігієни сільськогосподарських тварин.

Науковий авторитет А.К. Скороходька був таким високим, що до нього не застосовували найсуворіших обмежень. Упродовж

1930–1932 рр. він завідував гігієнічним відділом Північно-Крайового науково-дослідного інституту тваринництва (нині архангельський НДІ сільського господарства), в 1932–1944 рр. — кафедрою ветеринарії і гігієни вологодського сільськогосподарського інституту (нині вологодська державна молочногосподарська академія). Наукові співробітники очолюваних ним підрозділів виконували роботи регіонального значення, ініційовані професором А.К. Скороходьком, зокрема вивчали ефективність використання біломорських водоростей у раціоні тварин і торфу як підстилки для великої рогатої худоби [8].

У 1934 р. вченого поновили в правах, а через 2 роки атестаційна комісія ВАСГНІЛ, враховуючи значний внесок у розвиток зоогігієни та ветеринарії, затвердила його в науковому ступені доктора ветеринарних наук (без захисту дисертації). У 1935–1937 рр. Антон Каленикович працював у відділі зоогігієни Всесоюзного інституту експериментальної ветеринарії (нині всеросійський науково-дослідний інститут експериментальної ветеринарії імені Я.П. Коваленка м. Москва) на посаді старшого наукового співробітника. З 1939 по 1940 р. за сумісництвом він очолював кафедру зоогігієни і основ ветеринарії Харківського зоотехнічного інституту (нині Харківська державна зооветеринарна академія), де викладав курс зоогігієни. У цей період його основні зусилля спрямовувалися на розроблення фізіолого-гігієнічних норм вирощування молодняку, методів санітарно-гігієнічної оцінки зовнішнього середовища, гігієнічних вимог до приміщень для сільськогосподарських тварин. Цим питанням було присвячено наукові праці вченого «Як зберегти молодняк від загибелі» (1933), «Попередження недокрів'я у підсисних поросят тривалим застосуванням сірчанокислового заліза» (1937), «Вплив локальних холодових подразнень на температурно-судинну реакцію шкіри у великої рогатої худоби» (1942).

За рішенням Всесоюзного комітету у справах вищої школи при РНК СРСР від 30 червня 1944 р. А.К. Скороходька було поновлено на посаді завідувача кафедри зоогігієни Київського ветеринарного інституту (КВІ, нині Національний

університет біоресурсів і природокористування України). У 1946–1948 рр. він завідував також за сумісництвом кафедрою зоогієни Білоцерківського сільськогосподарського інституту (нині Білоцерківський національний аграрний університет). Упродовж останнього періоду діяльності учений планував реорганізувати систему навчально-виховної роботи закладів вищої фахової освіти і практичної підготовки студентів. Систематично виступав на авторитетних союзних форумах учених і освітян, обґрунтовуючи необхідність докорінних змін у ставленні офіційних державних органів до викладання зоогієни [12]. Основну увагу А.К. Скороходько зосереджував на вивченні питань теплорегуляції і теплообміну в тварин за різних умов утримання, перебігу фізіологічних процесів у високопродуктивних тварин тощо. Продовжував дослідження впливу холодного методу вирощування молодняку на формування господарсько-корисних ознак, розпочаті на базі КДСТ «Терезине» [13]. Результати досліджень висвітлені у наукових працях «Динамічність мікроклімату в приміщеннях для тварин» (1949), «Вирощування поросят при різних температурно-вологістних режимах» (1949) [14], «Фізіологічні особливості високопродуктивних корів» (1950), «До питання про радіаційну тепловтрату шкіри великої рогатої худоби (1952), «Зоогієнічні заходи — неодмінна умова розвитку громадського тваринництва» (1954) та ін.

Наукові ідеї та традиції професора А.К. Скороходька втілили в життя його учні на базі заснованого при КВІ науково-освітнього центру з гієни сільськогосподарських тварин. Це, зокрема, К.О. Левицький, О.С. Басов, О.А. Шилів, О.Л. Бедрата, Г.Ф. Одошкіна, Н.О. Караванська, К.С. Єрмолаєва, М.С. Борщ. Їм належить пріоритет у розробленні питань фізіології, теплорегуляції і теплообміну у тварин за різних умов утримання; особливостей газообміну і теплопродуктивності у високопродуктивних корів, пов'язаних із різним рівнем годівлі й утримання; обґрунтуванні фізіолого-гігієнічних норм вирощування молодняку в умовах низьких і мінусових температур [4].

Наукова спадщина професора А.К. Скороходька різнопланова, ним особисто і в

співавторстві написано понад 120 наукових праць. Особливо цінним є його внесок у розроблення методу холодного вирощування молодняку, розширення спектра природної кормової бази тваринництва. А.К. Скороходько вперше дослідив ефективність вживання сполук заліза для зменшення смертності порослят. Вивчав вплив факторів зовнішнього середовища на фізіологічний стан і реактивність організму, природну радіоактивність органів різних видів тварин, механізм теплорегуляції і теплообміну за різних умов їх утримання, специфіки перебігу фізіологічних процесів у високопродуктивних корів. Учений обґрунтував поняття «індивідуальна теплова зона тварини» та ефективність використання температурно-судинної реакції шкіри як показника норми реакції на зовнішні подразнення і проведення зоогієнічних заходів. Окремі напрацювання вченого, зокрема фізіолого-гігієнічні норми вирощування молодняку, механізм теплорегуляції і теплообміну у тварин за різних умов утримання, доцільно використовувати як теоретичні та методологічні засади при розробленні подальшої стратегії розвитку вітчизняної зоогієни.

Вивчення наукової спадщини професора А.К. Скороходька набуває особливої актуальності на сучасному етапі розвитку тваринництва, коли вітчизняний генофонд зазнає кардинальних змін, пов'язаних з інтенсивним завезенням зарубіжного племінного матеріалу та створенням на його основі нових порід через складне відтворне схрещування з місцевою худобою. Затребуваними будуть розроблені вченим методичні настанови щодо забезпечення санітарно-гігієнічних норм утримання й вирощування високопродуктивних тварин. Обґрунтований ученим широко використовуваний метод холодного вирощування молодняку сприяє отриманню високорезистентних і стресостійких особин. Наукові розробки вченого набувають особливого значення і для розвитку органічного тваринництва, оскільки побудовані на використанні природних кормових ресурсів і фізіологічно обґрунтованих норм вирощування та експлуатації тварин.

Висновки

Доктор ветеринарних наук, професор А.К. Скороходько зробив значний внесок у становлення вітчизняної вищої ветеринарної освіти, зокрема сприяв організації та становленню кафедр зоогієни Київського ветеринарного, вологодського сільськогосподарського, Харківського зоотехнічного та Білоцерківського сільськогосподарського інститутів. Розробив науково-методичні основи викладання курсу зоогієни, підготував 2 підручники для профільних вищих і середніх навчальних закладів, посібник для лабораторно-практичних занять із зоогієни. Заснував Київський науково-освітній центр із гієни сільськогосподарських тварин, при якому підготовлено 10 кандидатів наук — відомих учених у цій галузі.

Важливою складовою наукової діяльності А.К. Скороходька є організація дослідної справи в тваринництві. Він заснував першу в Україні лабораторію зоогієни при КДСТ «Терезине». Доклав зусиль, щоб

відділ зоогієни архангельського ветеринарно-бактеріологічного інституту і відділ зоогієни Всесоюзного інституту експериментальної ветеринарії отримали статус провідного наукового центру. Започаткував системні наукові дослідження з вивчення фізіолого-гігієнічних норм вирощування молодняку, гієни утримання й годівлі сільськогосподарських тварин.

Основними напрямками наукової діяльності А.К. Скороходька є вивчення впливу мікрокліматичних факторів на ріст і розвиток сільськогосподарських тварин, розроблення фізіолого-гігієнічних норм вирощування молодняку та гігієнічних вимог до тваринницьких приміщень, основ гігієни годівлі та оцінки якості корму, спосібів санітарно-гігієнічної оцінки зовнішнього середовища. Обґрунтований ученим широко використовуваний метод холодного вирощування сільськогосподарських тварин сприяє отриманню високорезистентних і стресостійких особин.

Borodai I.

National Scientific Agricultural Library of NAAS; 10 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03127, Ukraine; e-mail: irinaboroday@ukr.net; ORCID: 0000-0001-6639-9200

Professor A.K. Skorokhodko — the organizer of higher veterinary education in Ukraine and developer of theoretical and methodological foundations of animal hygiene

Goal. To highlight the scientific achievements of the Doctor of Veterinary Sciences, Professor A.K. Skorokhodko in the field of hygiene of farm animals. **Methods.** General scientific, interdisciplinary, and historical. During the research and systematization of the scientific heritage of the scientist, methods of source and archival analysis were used. The biographical method was used to study his biography, while the traditional method was used to conduct historical-biographical studies. **Results.** The main factors are revealed in the formation of the scientific outlook of A.K. Skorokhodko, and the formation of priority areas of his creative activity. The theoretical and practical contribution to the organization of research in animal husbandry and higher professional education in Ukraine is characterized. An analysis is performed of the scientific heritage of A.K. Skorokhodko, and the use of his individual scientific developments at the modern

stage of animal husbandry development is shown.

Conclusions. The main components of the scientist's creative work are as follows: problems of the influence of microclimatic factors on the growth and development of farm animals, physiological and hygienic standards for growing young animals, feeding hygiene and assessment of feed quality, the basics of sanitary and hygienic assessment of the external environment, hygienic requirements for livestock premises, etc. The priority of Professor A.K. Skorokhodko is proven in the development of the method of cold growing of young animals, as well as the expansion of the spectrum of the natural fodder base of animal husbandry. For the first time, the scientist has researched and implemented on a regional scale the use of iron compounds to reduce the mortality of piglets. The study of the influence of environmental factors on the physiological state and reactivity of the organism, the natural radioactivity of the organs of various species of animals, the mechanism of heat regulation and heat exchange under different conditions of their keeping, the specifics of the course of physiological processes in high-yielding cows has been updated by the scientist.

Key words: history of agricultural research, animal husbandry, zootechnical science, veterinary medicine, hygiene of farm animals.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202306-10>

Бібліографія

1. Захаренко М.О., Красій В.В. Видатний вчений, педагог, громадський діяч — А.К. Скороходько. *Науковий вісник Національного аграрного університету*. Київ, 1998. Вип. 12. С. 9–14.
2. Красій В.В. Великомученику з пантеону видатних українців. *Освіта*. № 47/5064. 11–22 жовтня 1998 р. С. 14–15.
3. Красій В.В., Захаренко М.О. Досягнення наукової школи професора А.К. Скороходька у вивченні актуальних проблем зоогієни і підготовці спеціалістів вищої кваліфікації для тваринницької галузі за 75 років. *Науковий вісник Національного аграрного університету*. Київ, 1998. Вип. 12. С. 13–25.
4. Липова Ю.Д. Внесок наукового центру професора А.К. Скороходька у розвиток вітчизняної зоогієнічної науки. *Зоотехнічна наука: історія, проблеми, перспективи*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (16–18 березня 2011 р.). Кам'янець-Подільський, 2011. С. 17–19.
5. Липова Ю.Д. Внесок професора А.К. Скороходька у розробку методу «холодного» вирощування молодняку сільськогосподарських тварин. *Історія української науки на межі тисячоліть*: зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 49. С. 145–151.
6. Липова Ю.Д. Професор А.К. Скороходько — основоположник вітчизняної зоогієнічної науки. *Історія української науки на межі тисячоліть*: зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 46. С. 112–117.
7. Бородай І.С. Професор А.К. Скороходько (1883–1954) — розробник теоретичних і методологічних засад вітчизняної зоогієни (до 135-річчя від дня народження). *Історія науки і біографістика*: електрон. наук. фахове вид. 2018. № 1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-1/09.pdf> (дата звернення 12.01.2022).
8. Вергунов В.А., Бородай І.С., Липова Ю.Д. Професор А.К. Скороходько — учений, педагог, організатор зоогієнічної науки. *Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії*. Кн. 81. Вінниця, 2015. 216 с.
9. Зубець М.М., Бородай І.С. Київська дослідна станція тваринництва «Терезине»: історія, здобутки, вчені. Вінниця, 2011. 208 с.
10. Діденко В.В. Нариси історії національного аграрного університету (до 100-річчя заснування). Київ: Аграрна наука, 1998. 175 с.
11. Скороходько А.К. Гієна тварини з додатком асистента доктора К. Левицького «Методика зоогієнічних дослідів»: підручн. для інст. ветерин., зоотех., сільськогосп. факульт. Київ: Держвидав УРСР, 1930. 624 с.
12. Власенко В.М., Молоцький М.Я., Павловський Ю.О., Кашкін Б.Й. Білоцерківський державний сільськогосподарський інститут: 75 років: минуле і сучасне. Київ: Урожай, 1995. 272 с.
13. Буркат В.П., Бородай І.С. Нариси з історії інституту: монографія. Київ: Аграрна наука, 2008. 556 с.
14. Скороходько А.К., Невжинський М.І. Вирощування поросят при різних температурно-вологістих режимах. *Соціалістичне тваринництво*. 1949. № 10. С. 16–19.